

Doorleefde rede, beproefde moraal

Jeroen Hopster
Universiteit van Twente
j.k.g.hopster@utwente.nl

Er zijn twee condities die we redelijkerwijs kunnen opleggen aan de ethiek. Ten eerste moet zij inclusief zijn: in staat om parochiale morele intuïties te bedwingen, geënt op het overbruggen van kloven in ruimte, tijd en identiteit. Ten tweede moet zij psychologisch realistisch zijn: in staat om mensen van vlees en bloed te beroeren. Die condities staan echter op gespannen voet, zo suggereert de hedendaagse morele psychologie: inclusieve ethiek motiveert niet. Swierstra en Tonkens dragen een tweesporige oplossing aan voor dit probleem. In navolging van Jonathan Haidt stellen zij dat een dunne moraal van niet-schaden, autonomie, en individuele rechten er niet in slaagt om onze intuïties te beroeren. De moraal moet breed zijn. Hun tweede spoor – contra Haidt – is dat een brede moraal ook redelijk kan zijn, mits de morele rede eveneens breed wordt opvat. Die brede rede draait niet slechts om afstandelijke morele reflectie, maar ook om emotionele en narratieve verbinding met concrete anderen. Een brede moraal met brede rede, concluderen de auteurs, stelt ons in staat om parochiale intuïties te overstijgen. Ze faciliteert een inclusieve ethiek.

In deze bijdrage doe ik twee voorstellen, die voortbouwen op het betoog van Swierstra en Tonkens, maar het accent ervan verleggen. Ik schaar mij achter hun streven om een inclusieve ethiek te verzoenen met psychologisch realisme, maar stel een andere route voor om die verzoening te realiseren. Mijn eerste voorstel betreft het motivatieprobleem. In plaats van de morele psychologie met brede rede te bespelen, stel ik voor om de psychologie juist te ontlasten: de beste waarborg om niet te vervallen op parochiale intuïties is om te schaven aan maatschappelijke instituties die handen en voeten geven aan een inclusieve moraal. Mijn tweede voorstel betreft de brede rede. Natuurlijk kunnen we niet alle moraal uitbesteden aan instituties; ook de rede moet ons helpen om morele uitdagingen het hoofd te bieden. Maar de rede is alleen op die taak toegerust, stel ik, als zij nóg breder wordt getrokken: ze dient niet alleen affectief en narratief van aard te zijn, maar ook doorleefd en beproefd.

1 Morele instituties

Ik begin bij het motivatieprobleem: inclusieve ethiek raakt niet de juiste affectieve snaar. In plaats van dat probleem op te lossen, kunnen we het simpelweg omzeilen (vgl. Sauer 2019). We hoeven immers nauwelijks moreel gemotiveerd te zijn, indien we over een sociale infrastructuur beschikken die een inclusieve moraal sterk faciliteert. Scherper gesteld: de fundamentele horde voor een inclusieve ethiek is niet onze morele psychologie, maar de afwezigheid van de juiste instituties om die psychologie in goede banen te leiden.

Ter illustratie: bijna al mijn vrienden en familie zijn begaan met dieren en toekomstige generaties. Ze houden er, in dat opzicht, een inclusieve moraal op na. Toch blijft een substantieel deel van hen met grote regelmaat vlees en zuivelproducten nuttigen. Mijn inschatting is dat als geen van deze producten meer verkrijgbaar zouden zijn in de supermarkt (bijvoorbeeld omdat een overheid of rechtbank de vleesindustrie aan banden zou leggen), elk van hen probleemloos zou omschakelen naar een plantaardig dieet. Zo moeilijk als het is om die stap uit eigen beweging te zetten, zo eenvoudig is het om je te voegen naar een nieuwe maatschappelijke norm, die met institutionele steun kan worden gerealiseerd.

Je zou dit, met Sunstein, kunnen uitleggen in termen van *nudging*: creëer de juiste morele infrastructuur, en menselijk gedrag voegt zich ernaar. Maar de term *nudging* is, voor het proces van sociomorele transformatie dat ik voor ogen heb, te beperkt. Zelf spreek ik liever van *morele niche constructie* (Hopster et al. MS). Onze morele psychologie opereert in samenspel met de maatschappelijke mogelijkhedenruimte, met *affordances* en instituties, die historisch zijn geëvolueerd. Die mogelijkhedenruimte verandert met de staat van de economie, de technologie en de rechtsstaat, en lang niet altijd volgens vooropgezet plan. Maar ook al ontwerpen we haar niet de novo, we kunnen wel aan onze morele niche schaven. De meest effectieve manier om dat te doen is door *soft constraints* aan te grijpen: de elementen van de morele niche die het meest bewerkbaar zijn, die zich het makkelijkst naar onze hand laten zetten. Is onze psychologie daar één van? Ik denk dat het meer vruchtbaar is om, voortbouwend op Buchanan en Powell (2018), de vraag te stellen wat de sociale, economische, juridische, technologische en epistemische omstandigheden zijn die tot morele vooruitgang leiden. Oftewel: hoe kunnen we onze morele niche zodanig bijstellen dat zij een inclusieve moraal stabiliseert?

Toegegeven, onze parochiale neigingen blijven daarbij een achilleshiel, maar indien we onze morele psychologie laten samenwerken met slim

uitgedachte instituties, dan kunnen we die hiel goed afdekken. Schuif dus niet te veel verantwoordelijkheid af op individuen en hun motivatie tot moreel gedrag. Plaats het gewicht liever op het realiseren van maatschappelijke instituties, die de psychologie in het gareel houden.

Een tegenwerping, tenslotte: bereidt dit voorstel niet de weg voor onwenselijke overheidsinvloed en een fundamentele inperking van individuele keuzevrijheid? Dat hoeft niet het geval te zijn. Natuurlijk, belastingen van overheidswege zijn een geijkt instrument om moreel gedrag te beïnvloeden, maar je kunt ook denken aan institutionele vernieuwingen buiten de overheid om, zoals het opstellen van organen van burgerdeliberatie. Een goed gereguleerd proces van collectieve besluitvorming kan veel valkuilen van de individuele psychologie tenietdoen.

Groter gewicht hechten aan morele instituties, kortom, impliceert niet dat de morele rede buitenspel komt te staan. Dat betekent echter ook dat het motivatieprobleem, hoewel verzwakt, nog niet is opgelost. Inclusieve deliberatie vraagt om het vermogen om morele belangen binnen een grote gemeenschap te identificeren en op waarde te schatten. Is onze morele rede daartoe wel behept?

2 Collectieve leerervaring

Die vraag brengt mij bij mijn tweede voorstel, over de aard van de brede rede. Swierstra en Tonkens roepen op tot een rede die aansluit bij de breedte van onze morele intuïties, en die ook emoties, verbeelding, verhalen, mime en mythe omvat. Deze brede rede, stellen de auteurs, kan ons helpen om afstanden in plaats, tijd en identiteit te overstijgen. Daarin hebben zij tot op zekere hoogte vast gelijk. Maar is hun brede rede wel breed genoeg?

Laat ik mijn aarzeling daarover illustreren aan de hand van het meest urgente intergenerationele probleem van deze tijd: klimaatverandering. Hoewel zich de laatste paar jaar een aanzienlijke verschuiving heeft voorgedaan in de publieke opinie ten aanzien van de ernst van dit probleem, blijft de maatschappelijke bereidwilligheid om drastische stappen te zetten om CO₂-uitstoot te reduceren tot op heden gering. De kern van het intergenerationele zwartepietenspel is goed neergezet door Gardiner (2011): elke generatie profiteert ervan om baten voor zichzelf te realiseren en kosten naar volgende generaties door te schuiven. Tal van moreel en psychologisch corrumperende structuren dragen eraan bij dat dit probleem nauwelijks wordt onderkend en aangepakt. Neem de tijdsduur van het klimaatprobleem: de klimaatdreiging ontwikkelt zich geleidelijk, en mist

daarmee de psychologische urgentie om tot crisismodus over te schakelen. Dit in schrill contrast met de coronacrisis, waarvan de urgentie in 2020 en 2021 wél resulteerde in rigoureuze maatregelen.

Kortom, het hier en nu blijft sterk aanwezig in onze handelingsbereidheid. Kan de brede rede daar verandering in brengen? In zoverre zij de gevoelde urgentie van het klimaatprobleem vergroot zal ze wel enig effect sorteren, zo suggereert psychologisch onderzoek (aangehaald in Peeters et al. 2019). Maar ik betwijfel of narratief en verbeelding uiteindelijk volstaan om de drastische stappen te zetten die het klimaatprobleem vereist. Er is nog iets nodig om impuls te geven aan de ontwikkeling van maatschappelijke instituties die een inclusieve moraal ten opzichte van toekomstige generaties waarborgen: een *geleefde ervaring* van het klimaatprobleem. De rede moet niet alleen breed zijn, maar ook gepokt en gemazeld, doordeesemt met collectieve ervaring, door schade en schande wijs geworden. Zolang die maatschappelijke leerervaring ontbreekt, vrees ik, blijft de moraal te dun om tot grootschalige omwenteling aan te zetten.

Die stelling sluit aan bij een pragmatistische en naturalistische kijk op morele vooruitgang. In navolging van Kitcher (2011) zouden we de moraal als sociale technologie kunnen opvatten, die ertoe dient om de problemen van gemeenschappelijk samenleven het hoofd te bieden. Daar voeg ik aan toe dat deze sociale technologie vorm krijgt in een sociaalhistorisch leerproces (Hopster 2020a, 2020b). Samenlevingen zijn door historische ervaring wijs geworden. Religieuze oorlogen en slavernij noopten tot de verdediging van emancipatoire waarden (Smyth 2020); de traumatische ervaring van de twee wereldoorlogen gaf aanzet tot de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. De gevierde morele instituties van vandaag zijn ontstaan als antwoord op oorlog en onderdrukking. Onze morele niche krijgt vorm in dit historische proces, getriggerd door uitdagingen waar wij als samenleving morele lering uit trekken.

Als deze visie juist is, en morele instituties goeddeels ontstaan in reactie op historische uitdagingen, dan moet de morele rede, om werkelijk te motiveren tot maatschappelijke verandering, ook een doorleefde rede zijn, op de proef gesteld door uitdagingen van buitenaf. Dat maakt onze positie ten aanzien van abrupte klimaatverandering – een probleem dat haar meest onheilspellende manifestaties voor de toekomst bewaart – des te meer precair. Zijn de recente bosbranden in Siberië, temperatuurrecords in Canada, droogte in Brazilië en overstromingen in Limburg en Westfalen, indrukwekkend genoeg om de doorleefde rede te activeren? Wellicht kunnen de doorleefde rede en de brede rede van Swierstra en Tonkens elkaar hier ontmoeten. Niet met narratieven over een onheilspellende toekomst, maar

door ons er geestelijk en lichamelijk van te doordringen dat die toekomst reeds in het hier en nu aan de deur klopt. Door zulke ‘natuurrampen’ te gaan bezien als zelfgecreëerd, overkomelijk en verwijtbaar onheil, en daarmee richting te geven aan een morele *Gestalt switch* (Pleasants 2018).

Ik besluit met een algemene constatering over de ‘doorleefde rede’ en ‘beproefde moraal’ die ik heb opgevoerd. Wat die noties verbindt is een sociaal en historisch gewortelde kijk op morele vooruitgang. Die kijk verschilt van het dominante discours in de morele psychologie, dat sterk individualistisch georiënteerd is. Wie de individuele morele psychologie als leidraad neemt, die zal allicht wanhopen bij de gedachte dat de mensheid haar 21ste-eeuwse problemen met parochiale morele emoties te lijf moet gaan. Gelukkig, echter, is die aandacht voor onze individuele psychologie, en de beperkingen daarvan, overtrokken. Uiteindelijk zit het meeste potentieel om onszelf, als samenleving, klaar te stomen voor de grote uitdagingen van deze tijd, niet in verbeteringen op individueel, maar op collectief niveau. Niet in het verbreden van de morele rede, maar het sleutelen aan de morele niche.

Bibliografie

- Buchanan A.E. en Powell R. (2018) *The Evolution of Moral Progress: A Biocultural Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Gardiner S.M. (2011) *A Perfect Moral Storm*. New York: Oxford University Press.
- Hopster J.K.G. (2020a) Explaining Historical Moral Convergence: The Empirical Case against Realist Intuitionism, *Philosophical Studies* 177: 1255–1273, doi.org/10.1007/s11098-019-01251-x.
- Hopster J.K.G. (2020b) Shall we Adapt? Evolutionary Ethics and Climate Change. In: Hermann J.S., Hopster J.K.G., Kalf W.F., en Klenk M.B.O.T., red. *Philosophy in the Age of Science? Inquiries into Philosophical Progress, Method, and Societal Relevance*, Rowman & Littlefield.
- Hopster J.K.G., Arora C., Blunden C.E., Eriksen C., Frank L.E., Hermann J.S., Klenk M.B.O.T., O’Neill E.R.H., and Steinert S. (Manuscript). Pistols, Pills, Pork and Ploughs: The Structure of Technomoral Revolutions.
- Kitcher P. (2011) *The Ethical Project*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Peeters W, Diependaele L., en Sterckx S. (2019) Moral Disengagement and the Motivational Gap in Climate Change, *Ethical Theory and Moral Practice* 22: 425–447. doi.org/10.1007/s10677-019-09995-5.
- Pleasants, N. (2018) The Structure of Moral Revolutions, *Social Theory and Practice* 44: 567–592.

Sauer, H. (2019) Butchering Benevolence Moral Progress beyond the Expanding Circle, *Ethical Theory and Moral Practice* 22: 153–167. doi.org/10.1007/s10677-019-09983-9.

Smyth, N. (2020) A Genealogy of Emancipatory Values, *Inquiry* (online first): 1–30, doi:10.1080/0020174X.2020.1758766.

Over de auteur

Jeroen Hopster (1987) is postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit van Twente. Zijn onderzoek richt zich op morele verandering, sociaal disruptieve technologie en klimaatethiek.